

რაფიელ ერისთავის 200 წლისთავი

ჯაგოდნიშვილი თემურ

საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტი, თბილისი

<https://doi.org/10.52340/idw.2025.63>

აბსტრაქტი: 2024 წლის ნოემბერში აღინიშნა სახელოვანი ქართველი პოეტისა და საზოგადო მოღვაწის – რაფიელ ერისთავის დაბადებიდან 200 წლისთავი. ეს საიუბილეო თარიღი აღინიშნა სამეცნიერო კონფერენციის ერთ-ერთი სექციის სხდომების ფორმატში. ამას გარდა, გ. ლეონიძის სახ. ლიტერატურის მუზეუმში 2025 წლის 11 თებერვალს გაიმართა ფოტოგამოფენა და წიგნის „რაფიელ ერისთავი 200“ პრეზენტაცია. ეს წიგნი, მართალია, პოეტის ცხოვრების ფოტომატიანესა და შემოქმედების მიმოხილვა-შეფასების ლიტერატურულ-კრიტიკულ წერილებს შეიცავს, მაგრამ ვერ გამოირჩევა ავტორების სიმრავლით, სახელოვანი მოღვაწის შემოქმედებითი, საზოგადოებრივი, მეცნიერული ნაღვანის წარმოჩენის სიღრმეებითა და ყოვლისმომცველობით.

ამასთან, ჯერჯერობით არც ჩატარებული კონფერენციის მოხსენებების დაგეგმილი კრებული გამოცემულა.

ასე მოკრძალებულად აღინიშნა სასიქადულო მოღვაწის -- რაფიელ ერისთავის 200 წლისთავი, რომელმაც მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა ქართული მეცხრამეტე საუკუნის შექმნაში. XXI საუკუნისაგან განსხვავებით XIX საუკუნემ უფრო ზუსტად ამოიკითხა მისი მოღვაწეობის დიდი შინაარსი და შესაბამისი პატივი მიაგო მას. არადა რაფ. ერისთავი ნამდვილად იმსახურებს დიდ დაფასებასაც, სიყვარულსაც, აღიარებასაც, უკვდავებასაც არა მარტო გასაოცრად უხვი და მრავალმხრივი ნაღვანით, არმედ სამშობლოს სიყვარულის, მასთან სისხლხორცეული განუყოფლობის ხილული ხატის შექმნითა და პოეტური პასუხის მოძებნით კითხვაზე: რა არის სამშობლო და სამშობლოს სიყვარული.

XIX საუკუნის 70-80-იან წლებში ქართულ სინამდვილეში არც ერთი მნიშვნელოვანი საზოგადო, საეროვნო წამოწყება და პროექტი არ განხორციელებულა მისი თავგაცობის თუ აქტიური მონაწილეობის გარეშე; იქნებოდა ეს ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების დაარსება, ქართული თეატრალური საზოგადოების დაფუძნება, საჯარო ბიბლიოთეკის დაარსება, „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტის დამდგენი კომისიის შექმნა და პოემის უნიკალური გამოცემა, ქართული მუზეუმის დაარსება და სხვა.

რაფ. ერისთავი იყო დიდი სახელმწიფო მოხელე – თუმ-ფშავ-ხევსურეთის საოლქო სამმართველოს საგანგებო საქმეთა ჩინოვნიკი და თარჯიმანი, ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორის საგანგებო საქმეთა მოხელე, გუბერნიის პროკურორი, სამეგრელოს საქმეთა მმართველი და ზუგდიდის მაზრის უფროსი. თუმცა ყველგან და ყოველთვის უპირველესად იყო დიდი პატრიოტი. სახელმწიფო სამსახურის პარალელურად იგი ნაყოფიერად იღვწოდა მწერლობაში, – აქვეყნებდა ლექსებს, წერდა მოთხრობებს, დრამატულ თხზულებებს; თანამშრომლობდა ქართულ და რუსულ პრესაში, აქვეყნებდა მძაფრ პუბლიცისტურ წერილებსა და სტატიებს, ფხიზლად იდგა ეროვნული ინტერესების სადარაჯოზე;

ეწეოდა გასაოცრად მრავალმხრივ მუშაობას მეცნიერების სფეროში. იგი იყო ევროპული ორიენტალისტიკის მეცნიერულ ინტერესთა მიმდევარი – ლექსიკოლოგი და ლექსიკოგრაფი, გამოსცა უმნიშვნელოვანესი ორ და სამეწიფო ლექსიკონები, სათავე დაუდო ჩვენში დარგობრივი ტერმინოლოგიური ლექსიკონების, ასევე დიალექტოლოგიური და განმარტებითი ლექსიკონების შედგენის ტრადიციას.

რაფ. ერისთავი ასევე ნაყოფიერად მოღვაწეობდა ქართული ეთნოგრაფიისა და

ფოლკლორისტიკის სფეროებში. უშუალო დაკვირვებისა და აღწერის მეთოდებით მან შეისწავლა თუშ-ფშავ-ხევსურეთის, თუშეთის, იმერეთის, სამეგრელოს, სამურზაყანოსა და სვანეთის ტრადიციული ყოფა, ჩაიწერა, შეკრიბა ზეპირსიტყვიერი ტექსტები და წერილების, სამეცნიერო გამოკვლევების ფორმატში გამოაქვეყნა პრესაში, სამეცნიერო საზოგადოებების კრებულებში და ცალკე წიგნებად. მის მიერ მოძიებულ და გამოვლენილ მასალას დღემდე არ დაუკარგავს არც ისტორიული და არც მეცნიერული ღირებულება, როგორც ეჭვშეუტანელ ფაქტებს და წყაროებს თანამედროვე მეცნიერული კვლევებისათვის.

აღნიშნულ გასაოცრად მრავალმხრივ მუშაობასთან ერთად, იგი იყო ქართველი საზოგადოების სასურველი და თავმოსაწონი ადამიანი, თავყრილობების თავკაცი და დამამშვენებელი.

ქართველი საზოგადოება რაფიელ ერისთავის დაუღალავ მოღვაწეობას შესაბამისად აფასებდა, რაც უპირველესად მისი ცხოვრება-მოღვაწეობის მუდმივი საჯარო ყურადღების და სიყვარულის გამოხატვაში ვლინდებოდა.

XIX საუკუნის არც ერთ ქართველ მოღვაწეს არ რგებია ისეთი საყოველთაო სიყვარული და დაფასება, როგორც რაფ. ერისთავს. ეს განსაკუთრებით ცხადად გამოჩნდა 1895 წლის 22 ოქტომბერს, როდესაც მას დაბადების 70, საზოგადო მოღვაწეობის 50 წლისთავი გადაუხადეს, რაშიც მთელმა ქართველმა ერმა მიიღო მონაწილეობა და იუბილეს საერო დღესასწაული უწოდეს. ეს იუბილე ქართველი ერის კულტურის და ეროვნული ცნობიერების გამოვლინების ფაქტად იქცა და ჩვენში იუბილეების ჩატარების ტრადიციას დაუდო სათავე.

ნაშრომში გაანალიზებულია რაფ. ერისთავის მრავალმხრივი მოღვაწეობის ფაქტები და წარმოჩენილია მათი საეროვნო მნიშვნელობა.

საკვანძო სიტყვები: რაფიელ ერისთავი; საზოგადო მოღვაწეობა; მეცნიერება; მრავალმხრივი; იუბილე; ფოლკლორული.

2024 წელს შესრულდა 200 წელი ქართველი მწერლის, პუბლიცისტის, მეცნიერისა და დიდი საზოგადო მოღვაწის რაფ. ერისთავის დაბადებიდან.

თანამედროვე ქართველი საზოგადოების ცნობიერებაში შეუმჩნეველი დარჩა ეს მართლაც მნიშვნელოვანი თარიღი მაშინ, როდესაც XIX საუკუნის მიწურულს რაფიელ ერისთავის იუბილე - დაბადების 70 და საზოგადოებრივი მოღვაწეობის 50 წლისთავი მთელი საქართველოს მასშტაბით აღინიშნა და საერო დღესასწაულს გაუტოლდა.

რაფ. ერისთავი მისი თანამედროვეებისათვის იყო უაღრესად პოპულარული პოეტი – პატრიოტიზმის ხელშესახები ხატის მიმგნები სამშობლოს თოვლიან-ყინულებიანი მთების სახით, იყო მრავალმხრივი მოღვაწე, ხალხის მოსარჩლე და გულისდამწველი, 70-80-იანი წლების ქართველი ინტელიგენციის დასაყრდენი და „თერგდალეულთა“ დიდი ავტორიტეტი, ყველა საეროვნო საქმის წამომწყები და უღლის გამწევი. დაუჯერებლად მრავალმხრივი და მრავალფეროვანი იყო მისი მოღვაწეობა. მან ნათელი კვალი დატოვა არა მხოლოდ ქართულ მწერლობაში – პოეზიასა თუ დრამატურგიაში, არამედ პუბლიცისტიკაში, ქართული თეატრის ცხოვრებაში (როგორც რეჟისორმა, მსახიობმა, დრამატურგმა), მეცნიერებაში – ეთნოგრაფიასა და ფოლკლორისტიკაში, ლექსიკოლოგიასა და ლექსიკოგრაფიაში, საჯარო სამსახურში (როგორც სამეგრელოს საქმეების მმართველმა და ზუგდიდის მაზრის უფროსმა).

ძნელი წარმოსადგენია, რომ საუკუნეზე ცოტა მეტი გავიდა და რაფ. ერისთავის სახელი მხოლოდ ქართული კულტურის ანალებს შემორჩა.

რაფიელ ერისთავი, მოქალაქეობრივი ცნობიერებითა და მოღვაწეობის

შინაარსით, ერთგვარი წინამორბედია XIX საუკუნის II ნახევრის ეროვნული მოღვაწეების იმ დიდი გუნდისა, რომლებიც ქართულ ისტორიაში „თერგდალეულთა“ სახელით არიან შესულნი. რაფიელ ერისთავი იყო ილია ჭავჭავაძისა და აკაკი წერეთლის უპირველესი და ავტორიტეტული მოღვაწე. ეს განსაკუთრებით ცხადად გამოჩნდა XIX საუკუნის 70-იანი წლებიდან, როდესაც დუშეთიდან დაბრუნებულ ილიას გვერდში ამოუდგა, მასთან ერთად გამოსცა ქართული ზეპირსიტყვიერების კრებულები და მხურვალე მონაწილეობა მიიღო მის ყველა წამოწყებაში.

ამიტომაც არ ყოფილა შემთხვევითი, რომ 1895 წლის ოქტომბერში ქართულ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში დიდი, რეზონანსული მოვლენა გახდა რაფ. ერისთავის იუბილე.

ქართული პრესა მთელი წლის მანძილზე აქვეყნებდა მასალებს (წერილებს, ცნობებს...) იუბილეს მზადების შესახებ. გამორჩეულად აქტიურობდა აკაკი.

1895 წელს გაზეთ „კვალში“ მან გამოაქვეყნა წერილი (წერეთელი, 1895:3), სადაც ქართულ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში პირველად შეიტანა ცნება „იუბილე“ და ქართველობას განუმარტა მისი შინაარსი, იუბილეს ჩატარების მოვლენა ერის სულიერ-ინტელექტუალური სიმწიფისა და კულტუროსნობის გამოვლენად გამოაცხადა, იუბილეს ჩატარების ღირსად კი „საყვარელი მოხუცი, პატიოსანი მოღვაწე“ რაფიელ ერისთავი დაასახელა. ეს პირველი ასეთი მოვლენა იყო ქართულ ისტორიაში.

ქართველობამ გასაოცარი გულისხმიერება გამოიჩინა და უჩვეულო მასშტაბები შესძინა რაფ. ერისთავის დაბადების 70 და საზოგადოებრივი მოღვაწეობის 50 წლისთავის იუბილეს:

22 ოქტომბერი მთელს საქართველოში უქმე დღედ გამოცხადდა. იუბილეს ამბები ვრცლად გააშუქეს ჟურნალ-გაზეთებმა. ოთხი წლის შემდეგ – 1899 წელს, თავი მოუყარეს საიუბილეო მასალებს, წიგნად შეკრეს და ექვთიმე ხელაძემ გამოსცა სახელწოდებით – „საერო დღესასწაული თ. რაფ. დავითის ძე ერისთავის იუბილეს გამო“. ასე აღინიშნა ჩვენში საზოგადო მოღვაწისათვის გადახდილი პირველი იუბილე და ასე დაედო სათავე ჩვენში იუბილეების ისტორიას.

მსგავსი პატივი XIX ს. არცერთ მოღვაწეს არ ღირსებია.

რატომ მიაგო ქართველმა ხალხმა ამგვარი პატივი რაფიელ ერისთავს? რით დაიმსახურა საერო სიყვარული?

რაფ. ერისთავი ჭეშმარიტად სახალხო მგოსანი და მოღვაწე იყო, თანაც დიდი იმედი ქართველი ინტელიგენციისა და ჭირისუფალი თავისი მშობელი ხალხისა. მან, შთამომავლობით დიდი ფეოდალების მემკვიდრემ, ერთ-ერთმა პირველმა დაარღვია ქართული არისტოკრატიის საუკუნოვანი გვარტომობრივი ჯებირები – დავიდა ქართული ხალხური ყოფის ყოველდღიურობამდე, წვდა ქართველი კაცის სულს, მის ჭირ-ვარამს და ვითარცა ნამდვილმა არისტოკრატმა, სამშობლოს და ხალხს მიუძღვნა საკუთრი სიცოცხლე. მან შეგნებულად უკუაგდო სამშობლოს დამოუკიდებლობის დაკარგვის სენტიმენტალური სალონური მოთქმა და ცრემლის ღვრა და რომანტიკული სევდა, მზერა თავისი თანადროული ქართული ყოფის რეალიებს და ქართველი ხალხის ლტოლვა-მისწრაფებებს მიაპყრო და მათი ჭირისუფლობის გზას დაადგა.

რაფ. ერისთავის მოღვაწეობის დიდი შინაარსი განსაკუთრებით შთამბეჭდავი გახდა XIX ს. 70-იანი წლებიდან. ამ დროიდან მოყოლებული რაფ. ერისთავის ბადალი ავტორიტეტი ქართველ საზოგადოებას არ ჰყოლია. მან მთლიანად გაიზიარა ქართველი საზოგადო მოღვაწის ხვედრი – სახელისა და დიდების პირდაპირპროპორ-

ციულად მატერიალური, ეკონომიკური სიდუხჭირე და გაწბილება.

რაფ. ერისთავის ცხოვრების გზა და დიდი მოღვაწეობის შინაარსი დიდწილად განსაზღვრა ცნობილ ფრანგ ორიენტალისტ მარი ფელისიტე ბროსესთან შეხვედრამ, მასთან საქმიანმა ურთიერთობამ და მისი მეცნიერული ინტერესების, მიზნებისა და კონცეფციის გაცნობიერებამ.

რაფ. ერისთავმა მ. ბროსე 1847 წელს სოფელ მატანში გაიცნო და ოჯახში – სოფელ ქისტაურში მიიწვია. მოგვიანებით მ. ბროსემ ასე დააფიქსირა თავისი შთაბეჭდილება წიგნში – „არქეოლოგიური მოგზაურობა საქართველოსა და სომხეთში 1847-1848 წლებში“ (1850). აქ მ. ბროსე წერდა: „რაფიელ ერისთავმა, თავად დავითის შვილმა, საფუძვლიანად განათლება მიიღო თბილისის გიმნაზიაში და თავი გამოიჩინა გაზეთ „კავკაზში“ მოთავსებული თავისი კარგი სტატიებით“. რაფ. ერისთავი მარი ბროსეს კორესპონდენტი იყო. 1848წ. თავი მიაწვდის სახელმწიფო სამსახურს, რუსეთში უმაღლესი განათლების მისაღებად ემზადებოდა, უსახსრობამ ააღებინა ხელი. თიანეთს დაბრუნდა (1849 წ. 29 ივნისს).

აქ 1855 წლამდე დაჰყო. აქვეყნებდა წერილებს „კავკაზში“. გამოაქვეყნა სამეცნიერო ნაშრომი „თუშ-ფშავ-ხევსურეთის ოლქის შესახებ“.

მან დიდი წვლილი შეიტანა იმ დროის საეროვნო პროექტში – **ქართული მუზეუმის დაფუძნებაში**. ის 1852 წელს დაარსდა. რაფიელმა 1855 წელს მუზეუმს შესწირა საკუთარი საგვარეულო ნივთები – ექსპონატები, შეადგინა კატალოგი და მუზეუმი 1855 წლის გამოფენისათვის მოამზადა. 1855 წლის აპრილიდან ივნისის ჩათვლით იყო მუზეუმის მდივანი.

რაფიელი მუზეუმის დირექტორადაც კი წარადგინეს. მასთან ერთად წამოაყენეს ცნობილი ნუმიზმატი ი. ბარტოლომეი. კენჭისყრაში ორივე კანდიდატმა თანაბარი ხმები მიიღო. არჩევანი ი. ბარტოლომეის ერგო. იმ მოტივით, რომ ამ დროს (1855) რაფიელი უკვე ქუთაისში იყო გუბერნატორ კოლუბიაკინის კანცელარიაში თარჯიმნად და საგანგებო საქმეთა მოხელედ. ამ თანამდებობაზე იგი ივანე მუხრან-ბატონმა წარადგინა.

1856წ. ზემო იმერეთში იმოგზაურა. საჩხერეში, ალექსანდრე წერეთლის სახლში, მიაკვლია ა. გრიბოედოვის კომედია „ვაი ჭკუისაგან“ დედანს.

შეისწავლიდა ქართულ ყოფით კულტურას, კრებდა მასალებს, აქვეყნებდა პრესაში.

1857წ. 17 მარტს ქუთაისის გუბერნატორმა ზუგდიდს მიავლინა უტუ მიქავას და მართალი თოდუას აჯანყების საქმის გამოსაძიებლად. ზეპირგადმოცემით რაფიელმა უტუ მიქავას დაუწერა სიტყვა, რომელიც კოლუბიაკინს წარუდგინეს.

1857წ. 9 სექტემბერიდან დაინიშნა სამეგრელოს სამთავროს დროებითი მმართველობის თავკაცად. 1857 წლის 14 სექტემბრიდან იყო ზუგდიდის მაზრის უფროსი. განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია ქ. ზუგდიდს: შეაკეთა დადიანების სასახლე, გააშენა წყალსადენი, ჭადრების საუცხოო ხეივანი...

1861 წელს დაინიშნა სამეგრელოს საეკლესიო მამულების მზრუნველად – დააწინაურეს ჩინით – „კოლეჟსკი ასესორობა“ უბოძეს. ამავე წლებში იგი დანიშნეს სამეგრელოს ყმა-გლეხთა ყოფა-ცხოვრების გამაუმჯობესებელი კომიტეტის წევრად, სამეგრელოს, სვანეთისა და სამურზაყანოს მაღალი წოდების პირთა უფლებების განმსაზღვრელი კომისიის წევრად, ქუთაისის გუბერნიის საგლეხო საქმეთა საკრებულოს წევრად, მიანდეს სამეგრელოს საქმეების წარმოება. სამეგრელოში სახელმწიფო რეფორმების წარმატებით გატარებისათვის 1867წ. დააჯილდოვეს წმინდა ანას ორდენით.

ზუგდიდში 10 წელი იმსახურა. 1866წ. დაწერა გამოკვლევა „ბატონყმობა სამეგრელოში“;

დიდი მუშაობა ჩაატარა მეგრულ-სვანური შედარებითი ლექსიკონის შესაქმნელად. მის არქივში ამ მხრივ უაღრესად საინტერესო მასალაა დაცული.

აგრძელებდა ლიტერატურულ საქმიანობას. გამოაქვეყნა მოთხრობები: „ნინო“, „ლიტერატურული სადამო“, ლექსები.

1867 წ. ზაფხულში რაფიელი უკან – ქუთაისში გაიწვიეს. ერთი მიზეზი ისიც იყო, რომ 1861წ. „ცისკარში“, ივანე მიქაბერიძის ფსევდონიმით, გამოაქვეყნა ლექსი „მოთხოვნილი მსაჯულისადმი“ – ბატონყმობის მკაცრი კრიტიკა (მიქაბერიძე, 1861). აკაკიმ ამ ფაქტს საჯაროდ გაუსვა ხაზი გაზეთ „ივერიაში“ (წერეთელი, 1901).

რაფიელი პარალელურად აქტიურად თანამშრომლობდა პრესასთან. ქართულ და რუსულ ჟურნალ-გაზეთებში, სამეცნიერო საზოგადოებების კრებულებსა და აღმანახებში ბეჭდავდა წერილებს, სტატიებს, ნაშრომებს.

მაგალითად, აქტიურად თანამშრომლობდა ჟურნალ „ცისკართან“, „საქართველოს მოამბესთან“, „კავკაზთან“ და ა. შ.

ზუგდიდში მოღვაწეობის პერიოდში დაინტერესდა ქართული თეატრის პრობლემებით. სწორედ 70-იან წლებში შექმნა პიესები: „ჯერ დაიხოცნენ, მერე იქორწინეს“, „მბრუნავი სტოლები“, „იჭვიანი“, „დედაკაცმა თუ გაიწია, ცხრა უღელი ხარის უმძლავრესია“. ეს პიესები ხსნად მოეწვინა ქართულ თეატრს.

1867 წ. ქუთაისში ჩამოაყალიბა სცენისმოყვარეთა დასი – ხელმძღვანელიც იყო, მსახიობიც. 1867 წ. 12 დეკემბერს დადგა ბარბარე ჯორჯაძის „რას ვეძებდი და რა ვიპოვე“ (ითამაშა სირაჯ ავეტიკას როლი). მოამზადა მოლიერის „ძალად ექიმი“. აკაკი იყო ამ დასის აქტიური მონაწილე. 1912 წ. იგი იხსენებდა: დასის მუდმივი წევრები იყვნენ ეფროსინე კლდიაშვილისა, ყიფიანის ქალი, აკაკი, ჭეიშვილი. რეპეტიციები ხან რაფიელის სახლში იმართებოდა, ხან ეფროსინე კლდიაშვილისას. რაფიელი სცენაზედაც თამაშობდა და სუფლიორობდა კიდევაც.

დაქორწინდა გურულ ქალზე – ფეოდოსია ერისთავზე (მიხაი ზიჩმა ულამაზეს ქართველ ქალებს შორის აარჩია – „ვეფხისტყაოსნის“ დასურათებისას - ნესტანის და მ. ლერმონტოვის „დემონის“ **თამარის** პორტრეტად).

ქუთაისში დაბრუნებულ რაფიელს სამეგრელოს დაუმთავრებელი საქმეების მოგვარება დაევალა, 1868 წ. ქუთაისის მომრიგებელ მოსამართლედ დანიშნეს. ეს დაქვეითება იყო, რადგან ნამუშევარი იყო ქუთაისის გუბერნიის პროკურორად და ზუგდიდის მაზრის უფროსად.

1870 წელს რაჭაში გადაიყვანეს მომრიგებელ მოსამართლედ, მაგრამ უარი თქვა, 1870 წლის 28 ივნისს გადადგა, ადვოკატობა სცადა, „დროებაში“ განცხადებებიც გამოაქვეყნა ამის თაობაზე, არაფერი გამოუვიდა და 1872 წ. თბილისში დაბრუნდა. თანამშრომლობდა „დროებაში“, ჟურნალ „კრებულში“.

როგორც ითქვა, 70-იანი წლები ქართული ეროვნული ცნობიერების გამოღვიძების ახალი ეტაპის დასაწყისად იქცა. ამ დროს დაბრუნდა თბილისში დუშეთიდან ილია ჭავჭავაძე. მის ირგვლივ შემოიკრიბა ახალი თაობა. რაფიელი მის გვერდით დადგა. **1873 წ. ილიასთან ერთად გამოსცა კრებული – „გლეხური სიმღერები და ანდაზები შეკრებილი რაფ. ერისთავისა და ილია ჭავჭავაძისაგან“.**

ამ დროს ფართოდ გაიშალა მოძრაობა ქართული ფოლკლორული ტექსტების გამოსავლენად, ქართული ეთნოკულტურის ძირძველობა-თავისთავადობის დასაბუთების მიზნით. მეთაურებად რაფიელი და ილია მოეწვინნენ საზოგადოებას. რაფიელს ფოლკლორული ტექსტების შეკრება 1852 წლიდან ჰქონდა დაწყებული.

1973წ. ჟურნალ „კრებულში“ რამდენჯერმე გამოაქვეყნა ზეპირსიტყვიერი ტექსტები, 1897წ. გამოსცა „ქართული გამოცანების“ კრებული. უამრავი ფოლკლორული მასალაა დაცული მის არქივში.

ამ პერიოდში გაშალა აქტიური ლექსიკოგრაფიული და ლექსიკოლოგიური მუშაობა.

1873წ. გამოსცა სამეცნიერო „შემოკლებული ლათინურ-რუსულ-ქართული მცენარეთა ლექსიკონი“ (1000-ზე მეტი ლექსიკური ერთეული). პირველად გამოსცა ს. ს. ორბელიანის „ქართული ლექსიკონი“ (1884, ვრცელი წინასიტყვაობით და საბას ცხოვრების ნარკვევით).

1884 წ. გამოსცა „მოკლე ქართულ-რუსულ-ლათინური ლექსიკონი მცენარეთა და ლითონთა სამეცნიეროდან“. პრესა დიდი მოწონებით შეხვდა (ა ფ., 1873).

ქუთაისსა და ზუგდიდში რაფიელმა დიდძალი მასალა დააგროვა დიალექტოლოგიური ლექსიკონებისათვის, ასევე დარგობრივი ტერმინოლოგიური ლექსიკონებისათვის; ქართულ-რუსული ანტონიმების ლექსიკონების, საკუთარ სახელთა განმარტებითი ლექსიკონის და სხვა.

ამავე პერიოდში გამოაქვეყნა ეთნოლოგიური ნაშრომები სამეგრელოსა და სვანეთის შესახებ. გალექსა „სიბრძნე-სიცრუისას“ იგავები და გამოსცა 1878წ. თარგმნა კრილოვის იგავები და გამოსცა 1881 წელს საბას „სიბრძნე სიცრუისას“ იგავებთან ერთად – „იგავ-არაკნი“ კრილოვისაგან და სიბრძნე-სიცრუიდან გალექსილნი თ. რ. ერისთავისაგან“.

აქტიური მონაწილეობა მიიღო 1878 წ. შემოერთებული აჭარის დეპუტაციასთან თბილისში გამართულ შეხვედრაში.

ქართველ საზოგადოებას დიდ მოვლენად ექცა ი. მეუნარგიას მიერ ეკატერინე ჭავჭავაძის არქივში ნ. ბარათაშვილის უცნობი ნაწარმოებების აღმოჩენა. რაფიელმა 1880 წლის „ობზორში“ (N393) გამოაქვეყნა წერილი და პოეტის ნაწერების ერთ კრებულად გამოცემის საკითხი დააყენა.

დაბეჭდა სახელმძღვანელო „ქართული ენის გრამატიკა ყრმათათვის“, კითხულობს საჯარო ლექციებს ქართული ენის წარმომავლობასა და ბუნებაზე, ქართული მწერლობის ისტორიაზე.

გაილაშქრა იანოვსკის მიერ ქართული ენის სკოლიდან განდევნის წინააღმდეგ 1881-1885 წწ. დაბეჭდა წერილი „დროებაში“ – „რამდენად მართალია, რომ ქართულ ენას სიღარიბე შესწამეს“ (1880).

დასტამბა ვრცელი „ნარკვევი სვანეთის ეთნოგრაფიის შესახებ“.

XIX ს. 70-იანი წლებიდან რაფიელ ერისთავი დიდი ეროვნული წამოწყების სათავეებთანაც იდგა. მაგალითად,

1. ამ დროს დაიწყო მოძრაობა ქ.შ. წ.-კ. გ. საზოგადოების დასაარსებლად. რაფიელი მის დამფუძნებელთა შორის მოექცა. კარგა ხანს ამ საზოგადოების საფინანსო საქმიანობას უძღვებოდა.

2. 1879წ. აღადგინეს ქართული პროფესიონალური თეატრი. შეიქმნა თეატრალური საზოგადოება, 1884 წ. ამ საზოგადოების თავმჯდომარედ რაფიელ ერისთავი აირჩიეს.

3. 1885 წ. დაიწყო მოძრაობა საჯარო ბიბლიოთეკის დაარსებისათვის. რაფიელ ერისთავმა პირველმა მიმართა საჯაროდ ქართულ საზოგადოებას. თავად წ.-კ. საზოგადოების ბიბლიოთეკას მდიდარი პირადი ბიბლიოთეკა შესწირა.

4. 1881 წ. შეიქმნა „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტის დამდგენი კომისია. იმავე წლის 6 თებერვალს ჩატარდა პირველი სხდომა. კომისიის წევრებს 22 ხელნაწერი ჩამოუ-

რიგეს.

ტექსტის კითხვა რაფიელს მიენდო. მეორე სხდომას ის თავმჯდომარეობდა. იგი იყო პოემის ქართველიშვილისეული გამოცემის ერთ-ერთი ორგანიზატორი.

1889 წ. რაფ. ერისთავი დაინიშნა კავკასიის საცენზურო კომიტეტში ცენზორად.

1896 წ. საბოლოოდ გადადგა. ამის შემდეგ იშვიათად თუ გაიელვებდა ხოლმე მისი სახელი ქართულ პრესაში.

1

901წ. 12 მარტს გაიმართა რაფიელ ერისთავის ხსოვნის საღამო.

აკაკიმ წარმოთქვა სიტყვა, რომელიც 1901 წ. „ივერიაში“ დაიბეჭდა (N57). რაფიელის აღიარებას და პოპულარობას იგი მის პოეზიას მიაწერდა. საზოგადო მოღვაწე რომ ყოფილიყო, უყურადღებოდ დარჩებოდაო. ამ სიტყვებში გამოჩნდა ქართველი საზოგადოების რაფიელისადმი დამოკიდებულების შინაარსი. არადა მისი ცხოვრება არანაკლებ შთამბეჭდავი იყო.

რაფ. ერისთავი საზოგადოების სული და გული, საქმიანი თავყრილობებისა და ნადიმების თავკაცი იყო. არც ერთი მნიშვნელოვანი ამბავი არ მომხდარა მისი მონაწილეობის გარეშე. დასტურად ასეთი ერთი ფაქტიც იკმარებს. ი. მანსვეტაშვილის მოგონებით, ილია ჭავჭავაძის „ოთარაანთ ქვრივის“ პირველი წაკითხვა დიდი მეცენატის – დავით სარაჯიშვილის სახლში შედგა. ესწრებოდნენ: რაფიელი, ნ. ნიკოლაძე, ი. მაჩაბელი, პ. უმიკაშვილი, გრ. ვოლსკი და სხვები.

წაკითხვის შემდეგ გაიმართა ვახშამი. თამაშობდა რაფიელი, რომელსაც ქართული მწერლობის პატრიარქს და გლეხთა მგოსანს უწოდებდნენ (მანსვეტაშვილი, 1936).

- რაფიელ ერისთავი, ჩვეულებრივ, არ იმჩნევდა, რომ დიდმოხელე და ცნობილი პოეტი იყო. თავმდაბლობა, სისადავე, უპრეტენზიოება მისი არსებობის ბუნებრივ ფორმას წარმოადგენდა. სრულიად შეუფერებელი საქმეების კეთებაც არ ეთაკილებოდა. თითქოს სულ არ ფიქრობდა პიროვნულ ღირსებაზე. ერთხანს, თბილისში, პუშკინის ქუჩაზე, პოეტმა ღვინის სარდაფი გახსნა და დახლიდარობაც იკისრა.

ცხადია, ეს კარგი ცხოვრებით არ იყო გამოწვეული და მაინც, გამოჩნდნენ ისეთებიც, ვინც რაფიელს სხვა სამოციანელებივით განცხრომით ცხოვრებას ამადლიდა.

ასეთებს საკადრისი პასუხი დიდმა აკაკიმ „ივერიის“ ფურცლებიდან გასცა. აკაკი წერდა: როდის და სად ცხოვრობდა განცხრომაში? „...იქ, იმერეთში რაც გადახედია, ის ხომ არ გინდათ გაიგოთ? აბა ახლა ერთი აქაც მოიკითხეთო?... ჰაერ-დახშულ სარდაფში გამომწყვდევა, ღვინის ყიდვა და მწვადების მომზადება სხვებისათვის, ვგონებ, რომ დიდი არაფერი ბედნიერება იყოს?... და თუ თავ. ლევან მელიქოვს მისთვის ცენზორობის ადგილი არ ეშოვნა, თქვენი ტაში და ბარაქალას ძახილი დიდხანს ვერ გააძლებინებდა“ (წერეთელი, 1901).

რაფიელი თავის მატერიალურ სივიწროვეს არავისთან ჩიოდა. მან ადვოკატობაც კი სცადა. ამის თაობაზე ოფიციალური განცხადებაც გამოაქვეყნა პრესაში („დროება“, 1870-1872, N45, 46, 49).

ქართულ საზოგადოებას ისიც შეუმჩნეველი დარჩა, რომ ვალების გადაუხდელობის გამო საჯარო ვაჭრობით გაიყიდა რაფიელ ერისთავის საგვარეულო მამულის დიდი ნაწილი – 900 დესეტინა სახნავ-სათიბი მიწები სოფელ ბოჭორმაში.

პოეტი დაბეჯითებით ეძებდა საარსებო წყაროს: მოხსენებით მიმართავდა ხელისუფლებას პენსიის დანიშვნის თხოვნით.

1898 წ. ნავთობის საქმეშიც სცადა ბედი: გარკვეული თანხა დააბანდა და საქმის წარმოება თავის სიძეს ნიკო ხიმშიაშვილს მიაწოდა.

თანამედროვეთა უმრავლესობისათვის რაფიელ ერისთავი ეკუთვნოდა ადამიანებს, რომლებიც „ჩუმად, უყვირლათ, უანგაროთ, თავისი ქვეყნის გულისტკივილით შესდგომიან საქმეს და შეძლებისდაგვარად, ცდილობენ მოუტანონ ჩვენს დავიწყებულს და დაჩაგრულს ქვეყანას სარგებლობა“ (ა. ფ., 1873).

საეროვნო საქმით გულშემძრული ყველა მოღვაწე რაფიელს სთხოვდა შემწეობას, მხარში ამოდგომას. თვითონაც ჩქარობდა სახელმწიფო სამსახურის ქართველი საზოგადოების საკეთილდღეოდ გამოყენებას. მაგალითად, ქართული ენის ცენზორის თანამდებობაზე მყოფი ალ. ჯაბადარს სთხოვდა: „მე არ ვიცი ცენზორი როდემდე ვიქნები. თუ საეჭვო რამე გაქვთ დასაბეჭდი ცენზორის მხრივ, საჩქაროდ წარმომიდგინეთ ცენზურაში, სანამ იქა ვარო“ (ჯაბადარი, 1934).

1862 წელს 13 აპრილს ივანე კერესელიძე აცნობებდა რაფიელს, რომ მისი იმედი ჰქონდა ლიტერატურულ პაექრობაში: „თუ შენ კარგა მყევხარ, მე არავისი არ მეშინიან“ (კერესელიძე, 1935).

1895წ. 9 ივნისს დიდ ზეიმში გადაიხარდა მისი სტუმრობა თიანეთში (ხ-შვილი, 1885).

იუბილეს შემდეგ გაერიდა აქტიურ ცხოვრებას, თბილისს, განმარტოვდა.

1897 წ. აკაკი თელავში ესტუმრა რაფიელს.

პრესაში დროდადრო იბეჭდებოდა ცნობები რაფიელის შესახებ, მაგ. ასეთიც დაიბეჭდა: „ბევრი შრომისა და მეცადინეობის გამო, ცოტა არ იყოს მოღალატე-მოქანცულია, მაგრამ გული ჭაბუკური აქვს და აღსავსე იმედებით“.

დიდი ინტერესით ეკიდებოდნენ თერგდალეულები, განსაკუთრებით ი. ჭავჭავაძე. მაგ. მან დიდი მზრუნველობა გამოიჩინა რაფიელის იგავ-არაკების გამოსაცემად, მას წერილით შეატყობინა, რომ ქართველთა წიგნთა მბეჭდავის საზოგადოების ფულით გამოსცემდა მის კრებულს ზ. ჭიჭინაძის სტამბაში.

ქართველი მწერლები ხშირად იხსენებდნენ და პატივს მიაგებდნენ რაფიელ ერისთავს.

ვაჟას მიერ მიძღვნილ ლექსში ყველაზე მკაფიოდ ჩანს ქართული საზოგადოების დამოკიდებულება:

„სამშობლო ხევსურისამა

ყველასაც გული დადარა,

გრძნობა შესწირე ზვარაკად

შენსა სამშობლო მხარესა.

ბარს ვინღა ასწევს მთამდინა

ან მთას ვინ გააბარებსა“? (ფშაველა, 1901)

რაფიელ ერისთავი 1901 წ. 19 თებერვალს ნაშუადღევს აღესრულა, 77 წლის ასაკში.

შავ ცხენებზე მსხდომ ცხრა ხევსურს მიჰქონდა წარწერა: „**მოდით და იხილეთ სიკვდილი პოეტისა როგორ გადაიქცევის სიცოცხლედ**“ (ჯაგოდნიშვილი, 1986).

დაკრძალეს ქისტაურში, 1938 წ. გადაასვენეს თელავში, საზოგადო მოღვაწეთა პანთეონში.

1951წ. ქისტაურში გაიხსნა სახლ-მუზეუმი, 1974 წ. აღინიშნა მისი დაბადების 150 წლისთავი, თბილისის სკვერში დაიდგა ე. ამაშუკელის მიერ გამოძერწილი მისი ძეგლი. ქუჩას რაფიელის სახელი დაერქვა.

ასე დამთავრდა XIX საუკუნის დიდი ეროვნული მოღვაწის ამქვეყნიური სიცოცხლე და გადავიდა იმიერ საქართველოში.

რაფიელ ერისთავი XIX საუკუნის მეორე ნახევრის უთვალსაჩინოესი საზოგადო მოღვაწეა – პოეტი, პროზაიკოსი, დრამატურგი, პუბლიცისტი, ქართული კულტურის მკვლევარი – ეთნოგრაფი, ფოლკლორისტი, დიალექტოლოგი, ლექსიკოგრაფი, ლექსიკოლოგი, ამასთან მაღალჩინოსანი სახელმწიფო მოხელე, ქართული თეატრის უანგარო მსახური – რეჟისორი და მსახიობი იყო. მან ბევრწილად განსაზღვრა XIX ს. 70-80-იანი წლების ქართული საზოგადოებრივი აზრის შინაარსი, ილია ჭავჭავაძესთან გვერდში დგომით, შეძლო ქართველი კაცის სამშობლოსთან სულითხორცეული განუყოფლობის ხელშესახები ხატის თანამედროვეებისათვის გამოვლენა, დედა ენისა და თოვლიან-ყინულებიანი მთების სახით და ეროვნული მისწრაფებების გეზის განსაზღვრაში აქტიური მონაწილეობა მიიღო.

რაფიელ ერისთავმა თავისი პიროვნულობით და უაღრესად ნაყოფიერი მოღვაწეობით სამშობლოს მსახურების ბრწყინვალე მაგალითი მისცა თავის თანამედროვეებს და შეძლო წარსულიდან ჩვენი დროის ქართველებისათვის ხმის მოწვდენა.

XIX საუკუნემ იგი ღირსეულად დააფასა, რადგან სამშობლოს მსახურების ბრწყინვალე მაგალითი დაგვიტოვა.

ლიტერატურა:

- არჯევანიძე, ე. (1965). ანოტირებული ბიბლიოგრაფია გაზ. „კავკაზში“ გამოქვეყნებული ქართული ხალხური სიტყვიერების მასალისა. თბილისი: „მეცნიერება“.
- ა. ფ. (1873). სასოფლო.წერილები. „გუთნის-დედა“, 17:1-4.
- ბროსე, მ. (1850). არქეოლოგიური მოგზაურობა საქართველოსა და სომხეთში 1847- 1848. ვაშაყმაძე, შ. (1962). რაფიელ ერისთავი. თბილისი: საბჭოთა საქართველო.
- ვაშაყმაძე, შ. (1955). რაფიელ ერისთავის წერილები აკადემიკოს მარო ბროსესადმი. „ლიტერატურული ძიებანი“, IX: 409-424.
- „ლიტერატურული მემკვიდრეობა“. (1935). ივანე კერესელიძის წერილები. წიგნი 1. ტფილისი: სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- მანსვეტაშვილი, ი. (1936). მოგონებანი. ტფილისი: ფედერაცია.
- მიქაბერიძე, ი. (1861). მთხოვნელი მსაჯულისადმი. „ცისკარი“, 1:137.
- „საერო დღესასწაული თ. რაფ. ერისთავის იუბილეს გამო“. (1899). თბილისი: სტამბა ექ. ივ. ხელაძისა.
- ფშაველა, ვ. (1901). თ. რაფიელ ერისთავის გარდაცვალებაზედ. „ივერია“, 45:1.
- წერეთელი, ა. (1895). საყურადღებოთ. გაზეთი „კვალი“, 22:3.
- წერეთელი, ა. (1901). მცირე შენიშვნა. „ივერია“, 168:1-2.
- წერეთელი, ს. (1901). პატარა ვანიჩკა. „ივერია“, 70:1.
- ჯაბადარი, ა. (1934). მოგონებანი. „მნათობი“, 1-2:259-279.
- ჯაგოდნიშვილი, თ. (1986). რაფიელ ერისთავი. თბილისი: „ნაკადული“.
- ჯაგოდნიშვილი, თ. (1979). რაფიელ ერისთავი და ხალხური შემოქმედება. თბილისი: „მეცნიერება“.
- ხ – შვილი, ნ. (1885). მივარდნილ მხარეში (წერილი თიანეთიდან). „დროება“, 131:1.

200th Anniversary of Rafiel Eristavi

Jagodnishvili Temur

Georgien Technical University, Tbilisi

Abstract

November 2024 marked the 200th anniversary of the birth of the famous Georgian poet and public figure – Rafiel Eristavi. This anniversary was celebrated in the format of sessions of one of the sections of the scientific conference. In addition, at the G. Leonidze Museum of Literature on February 11, 2025 were held a photo exhibition and presentation of the book „Raphiel Eristavi 200“.

This book, although contains a photographic chronicle of the poet's life, literary-critical writings reviewing and evaluating his work, but it cannot be distinguished by the abundance of authors, the depth and comprehensiveness of the presentation of the creative, social, and scientific work of the famous figure. In addition, the planned collection of conference proceedings has not yet been published.

This is how they modestly celebrated the 200th anniversary of the birth of an outstanding figure, Rafiel Eristavi, who made a significant contribution to the creation of Georgian culture in the 19th century.

Unlike the 21st century, the 19th century more accurately read the great content of his work and paid him due respect. But Raf. Eristavi truly deserves great gratitude, love, recognition and immortality not only for his amazingly rich and multifaceted heritage, but also for creating a visible image of love for the homeland, inseparability from it, finding a poetic answer to the question: what is the homeland and love for the homeland?

In the 1970s-1980s not a single significant public, national initiative or project was implemented in Georgian reality without his leadership or active participation; This would include the creation of a society for the dissemination of literacy among Georgians, the creation of a Georgian theatre society, the creation of a public library, the creation of a commission to determine the text of „The Knight in the Panther's Skin“ and the unique publication of the poem, the creation of a Georgian museum and much more.

Raf. Eristavi was a great statesman – an official and translator for special affairs of the Tush-Pshav-Khevsureti Regional Administration, an special Affairs Officer of the Governor-General of Kutaisi, a provincial prosecutor, a manager of Samegrelo affairs, and the head of the Zugdidi district. However, everywhere and always, he was first and foremost a great patriot. In parallel with his civil service, he was prolific in writing – publishing poems, writing short stories, and dramatic works; He collaborated in the Georgian and Russian press, published sharp journalistic pieces and articles, and stood vigilantly guarding national interests;

He was engaged in a surprisingly diverse activity in the field of science. He was a continuer of the scientific interests of European orientalism – a lexicologist and lexicographer, published the most important bilingual and trilingual dictionaries, laid the foundation for the tradition of compiling industry terminological dictionaries in our country, as well as dialectological and explanatory dictionaries.

Raf. Eristavi also worked fruitfully in the fields of Georgian ethnography and folklore. Using direct observation and descriptive methods, he studied the traditional life of Tush-Pshav-Khevsureti, Tusheti, Imereti, Samegrelo, Samurzakano and Svaneti. He recorded and collected oral texts and published them in the form of letters and scientific studies in print, in collections of scientific societies and in separate books. The materials he found and discovered have not lost their historical and scientific value to this day, being indisputable facts and sources for modern scientific research.

Along with this amazingly versatile work, he was a desirable and respected person in Georgian society, a leader of gatherings that he adorned with his personality.

Georgian society appreciated Raf. Eristavi tireless work accordingly, which was primarily reflected in the constant public attention and love shown for his life and work.

No other Georgian figure of the 19th century enjoyed such universal love and recognition as Raf. Eristavi. This was especially evident on October 22, 1895, when was celebrated on his 70th birthday and 50th anniversary of his public activity, in which the entire Georgian nation participated and the anniversary was called a public holiday. This anniversary became a fact of awakening of culture and national consciousness of the Georgian people and laid the foundation for the tradition of celebrating anniversaries among us.

The work analyzes the facts of Raf. Eristavi's multifaceted activities and presents their national significance.

Keywords: *Rafiel Eristavi; Public activity; Science; Multifaceted; Anniversary; Folklore.*